

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԿԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ(*)

Սաշնարածութեան և գիւղատնտեսութեան վերաբերմամբ իրանական ազդեցութիւնը նոյնպէս ոչինչ է հայերէնի վրայ (7 բառ փոխառեալ՝ 34 բնիկների դէմ)։ Բայց ընդհակառակը շատ ուժեղ է ձիադարմանութեան վերաբերմամբ. այսպէս ձիու սարքի համար ունինք 9 բառ, մինչդեռ բնիկ հայերէն ոչ մի բառ չկայ։

Եթէ ոչ արհեստների, գոնէ գիտութեան և գեղարուեստի վերաբերմամբ իրանական ազդեցութիւնը շատ նկատելի է. այսպէս ուսուցման համար ունինք 7 բառ, նկարչութեան համար 3, երաժշտութեան համար 11. մինչդեռ այս բոլորի համար ոչ մի հայերէն բառ չկայ։ Շատ մեծ է նաև իրանական ազդեցութիւնը գոյների վերաբերմամբ. որովհետև հայերէն ունինք միայն երկու բառ (դեղին և դեղման), իսկ պարսկերէն 12 բառ. բոլոր գլխաւոր գոյները պարսկերէնից են (սպիտակ, սեւ, կապոյտ, կարմիր), նոյն իսկ գոյն և երանգ բառերը պարսկերէն են և այս գաղափարի համար ոչ մի հայերէն բացատրութիւն չկայ։ Այսպէս է նաև լատիներէնը, ուր միայն կարմիրն է հնդեւրոպական. միւս գոյները անծանօթ են կամ փոխառեալ։

Վաճառականութեան և զրամական գործարքների վերաբերմամբ 2 բառ միայն կայ հայերէն (գին և գնել), մինչդեռ պարսկերէնից ունինք 23 բառ, որ ցոյց է տալիս իրանական ազդեցութեան մեծութիւնը այս կողմից։

Շինութեանց վերաբերեալ բնիկ հայերէն ունինք 12 բառ, իրանեան 30 բառ. հագուստեղէնի և արդուզարդի վերաբերեալ հայերէն 9 բառ, իրանեան 46 բառ. ուտեստեղէնի վերաբերեալ հայերէն 5 բառ, իրանեան 19 բառ. առտնին տնտեսութեան վերաբերեալ հայերէն 36 բառ, իրանեան

42 բառ։ Նկատել պէտք է և այն որ այս կարգի բառերի մէջ հայերէն ձևերը ներկայացնում են ընդհանուր և հասարակ գաղափարներ (տուն, կերակուր, ուտել...), իսկ պարսկերէնները մասնաւոր և առանձնայատուկ (խնչ. դահլիճ, պաշտամ, մոյլ, մունակ, գրակ, նկան, քաշկէն ևն)։ Սրանից հետևում է որ հայ տունը՝ անշուշտ յատկապէս ազնուական հայի տունը, արտաքուստ և ներքուստ կրում էր պարսկական սարք ու կարգաւորութիւն։

Թուերը հայերէնի մէջ գնում են մէկից մինչև 99. հարիւր բառի ծագումը անծանօթ է. աւելի բարձր թուերը՝ հազար և բիւր պարսկական փոխառութիւն են։ Չափերի և զրամների վերաբերմամբ ոչ մի բառ չկայ հայերէն. մեր ցանկում յիշուածները ընդհանուր բացատրութիւններ են (բազում, կրկին, հեղ, ևն), իսկ պարսկական փոխառութիւնները (թուով 13) ցոյց են տալիս՝ որ այս կողմից էլ հայ կեանքը ամբողջապէս կրում էր իրանական ազդեցութեան կնիքը։

Մետաղների և հանքերի մասին արդէն գիտենք՝ որ նախահայերէնը շատ տկար էր. բացի աղից և արծաթից ուրիշ ոչինչ չուէինք. իրանական քաղաքակրթութիւնն է որ ծանօթացրել է մեզ 37 տեսակ հանք, մետաղ, խէժ, համեմ, թանկագին քարեր, անուշահոտութիւններ և նմաններ։

Ճամբի վերաբերեալ հայերէնը ունի 10 բառ, իրանեան բառերը 6 են միայն. բայց այստեղ ունինք երեք շատ կարևոր բառ. — կարաւանը ցոյց է տալիս հին ժամանակների ճամբորդութեան ձևը, որ շարունակուում է մինչև այսօր էլ արևելեան աշխարհներում. — դեսպալն ու ժանուարը ցոյց են տալիս ճամբորդութեան միջոցները։ Լեռնոտ երկիրներում և երկրաբանական ճամբորդութեանց համար սայլերը անյարմար էին, ձի հեծնելը փոքր մանուկների և ազնուական տիկիների համար գոյուար էր. ուստի հնարել էին դեսպալը և ժանուարը։ Առաջինը մի տեսակ հովանաւոր կառք կամ պատգարակ էր, որ ծառաները ձեռքերի վրայ բարձած տանում էին։ Իսկ երկրորդը (ժանուար) ներկայացնում էր ձիու կամ ջորու մէջքին բարձած մի զոյգ փոքրիկ սննեակ, յատակը զորդ կամ անկողին փռած և չորս կողմերը վարագոյրով

(*) Շարունակութիւն՝ մեծամեծ հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործին Թ. Գլուխէն։

պատած։ Ամէն մի սենեակի մէջ նստում էր մի անձ։ Ժամուարները մինչև այսօր էլ գործածական են Պարսկաստանում եւ արդի պարսկերէնով կոչուում են Բեշալա։

Ժամանակի վերաբերեալ հայերէն բառերը բաւական առատ են. պարսկերէնը հայթայթել է մեզ միայն տարուայ վեց ամիսների անունը։ Յայտնի է որ հին հայոց տոմարը կազմուած էր հետեւեալ ձևով. — տարին ունէր 12 ամիս, իւրաքանչիւրը միշտ 30 օրից բաղկացած. համազումարը լինում էր 360 օր, որի վրայ աւելանում էր Աւելեաց ամիսը, որ բաղկացած էր 5 օրից։ Հին հայերը նահանջի հաշիւը չգիտէին և իրանց տարին ամէն մի քառամեակին մի օր պակաս էր լինում։ Այդ տասերիու ամիսների անուններն են. նաւասարդ, հոռի, սահմի, Տէ, Բալոց, արաց, մեհեկան, արեգ, անեկան, մարեթի, մարգաց և հրահից։ Սրանցից կէսը (նաւասարդ, Տէ, մեհեկան, անեկան, մարգաց և հրահից) պարսկերէն են. հոռի և սահմի բառերը՝ ինչպէս գիտենք, ներկայացնում են վրացերէն 2 և 3 թուականները, արեգ՝ հայերէն արեգ (արեգակ) բառն է, թարգմանաբար կազմուած պարսից համապատասխան ամսանունից, իսկ միւս երեքը (Բալոց, արաց, մարեթի) անծանօթ են։ Տոմարը պարսիկների մէջ էլ այս միևնոյն կազմութիւնն ունէր, որոնցից էլ փոխառութեամբ անցաւ հայերին. ուստի զարմանալի չէ որ վեց ամսանուն և մէկ ամսի էլ թարգմանութիւնը միասին ժառանգած լինին հայերը։

Գալով շարաթուայ օրերի անունին, գիտենք որ այստեղ զանազան լեզուների մէջ սովորաբար երկու ձեւ կայ. — մի խումբը օրերն անուանում է երկնային մարմինների անունով, միւս խումբը՝ պարզ թուականներով։ Առաջին խմբին են պատկանում եւրոպական լեզուները. ինչպէս օր. լատիներէնը, գերմաներէնը, իտալերէնը, ֆրանսերէնը, անգլերէնը ևն. սրանց մէջ կիրակին = արեգական օր, երկուշաբթին = լուսնի օր, երեքշաբթին = Մարսի կամ շրտի օր, չորեքշաբթին = Փայլածուի օր, հինգշաբթին = Լուսնթագի օր, Ուրբաթը = Աստղկան օր, շաբաթը = Երեւակի օր։ Երկրորդ խմբին պատկանում են միւս լեզուները, ինչպէս յունարէնը, պարսկերէնը, ասորերէնը, վրացերէնը, ռուսե-

րէնը, ինչպէս նաև հայերէնը։ Սրանց մէջ, ինչպէս ասացինք, օրերը համարուում են ըստ համարի՝ սկսելով կիրակի օրուանից։ Այսպէս հյ. միաշաբաթի, երկուշաբթի, երեքշաբթի, չորեքշաբթի, հինգշաբթի։ Այս կէտում էլ հայերէնը նոյն է պարսկերէնի հետ. բայց թւում է թէ մեր օրերի անունները կազմուած են ոչ թէ պարսկերէնի, այլ ասորերէնի ազդեցութեամբ, գոնէ իրենց վերջին ձևի տակ։ Այդ երեւում է նրանից որ ուրբաթ և շաբաթ օրերը չեն կոչուում վեցաբթի և եօթեաբթի կամ մի այլ ձևով, այլ ուղղակի ասորերէն են. ուրբաթ փոխառեալ է ասոր. Երուբթա ձևից, և շաբաթ ասոր. շաբթթա ձևից։ Առաջինը նշանակում է բուն «պատրաստութիւն», ըստ որում շաբաթ օրը սուրբ պահելու համար ուրբաթ օրուանից ամէն բան սարքում պատրաստում էին. իսկ երկրորդը՝ շաբաթ, նշանակում է բուն «հանգիստ», որովհետև այդ օրը աշխատանքը դադարեցնում էին։ Ինչպէս մահմետականութիւնը, նմանապէս քրիստոնէութիւնը քրիստոնեայ ազգերի մէջ եկաւ որոշ օրերի անունը փոխելու։ Մեր մէջ էլ միաշաբաթին դարձաւ կիրակի, որ յն. կիրակե «տէրունական» բառն է, ինչպէս լատ. դոմինիկա, ֆր. դիմանս, որ նոյնպէս նշանակում է «տէրունի» և ռուս. վասկրեսնիե, որ նշանակում է «յարութիւն», ի յիշատակ Քրիստոսի յարութեան, որ տեղի է ունեցել նոյն օրը։

Պարսկական քաղաքակրթութեան եւ լեզուի ազդեցութիւնը իր մեծագոյն աստիճանին է հասնում պետական կազմի վերաբերմամբ. այստեղ բնիկ հայերէն բառ համարեա թէ չկայ, իսկ պարսկերէնից փոխառութիւնները 159 հատ են։ Այս բառերի մի մասը իրօք որ պատկանում են զուտ պարսից պետական կեանքին (ինչ. զինդալպեթ, Շարսադար ևն), բայց ամենամեծ մասը այնպիսի կենսական բառեր են մեր լեզուի համար, որ այսօր էլ շարունակում են իրենց գոյութիւնը և առանց նրանց մենք չգիտենք թէ ինչպէս պիտի բացատրուէինք (օր. գրահ, դրօշակ, հրովարակ, պահակ ևն)։ Այս բոլորը ցոյց է տալիս որ հին հայոց վարչական ձևը, գիւնական գործողութիւնները, հարկային սխտեմը, ռազմական գիտութիւնը, զէնքերը, մի

խօսքով ամբողջ պետական կազմը պարսկական ձևով էր: Հայաստանը իբրև մի երկրորդ Պարսկաստան էր:

Երկար չենք ուղում խօսել սովորական կենքի բառերի (168), մակրայների և նըմանների (22) մասին, որոնց թիւը թէև հայերէնից պակաս, բայց դարձեալ ինքնին չատ մեծ է, նշանակելու համար պարսկական քաղաքակրթութեան և նրա հետ միասին պարսկական լեզուի խոշոր ազդեցութիւնը մեր վրայ:

Մենք մինչև այստեղ թուեցինք եւ ուսումնասիրեցինք հայերէնի իրանական հասարակ անունները և չիլիցիներ յատուկ անունները: Հասարակ անունները զնահատելի են նրանով, որ նրանցից գրեթէ իւրաքանչիւրը մի կուլտուրական կողմ է բացատրում կամ մատնանշում: Յատուկ անունները այդպէս չեն. նրանք ընդհանրապէս ցոյց են տալիս փոխառու լեզուի ազդեցութեան ուժը փոխառուի վրայ: Այդ պատճառով մենք էլ բաւականա՛նում ենք տալով միայն մի ընդհանուր ծանօթութիւն՝ հայերէնի մէջ փոխառեալ յատուկ անունների վրայ:

Յատուկ անունները բաժանում են երկու կարգի. անձնական և տեղական: Դեռ չկայ մի այնպիսի աշխատութիւն, ուր հաւաքուած և մեկնուած լինէին այն բոլոր անձնական ու տեղական յատուկ անունները, որոնք գործածուած են հայոց մէջ սկզբից մինչև այժմ: Ամէնից կատարեալ հաւաքածոն գտնուած է Հիւրջմանի քերականութեան մէջ, որից օգտուած ենք նաև մենք: Այդ աշխատութեան մէջ իրանականից փոխառեալ հայկական յատուկ անունները հետեւեալներն են.

Անձնական յատուկ անուններ (122 հատ)

Անահիս, Անոյե, Արեանոյե, Սահականոյե, Սմբատանոյե, Վարդանոյե, Խոսրովանոյե, Անուշաւան, Հրանոյե, Աբխէն, Ապրսամ, Արամազդ, Արեակ, Արեամ, Արեալիւ, Արսակ, Արսաէս, Արսաւազդ, Արսաւան, Արսէն, Արսաէն, Բագարաս, Բամբիւն, Բաս, Դոսորդ, Դաս, Դասաբէն, Դորիդուիս, Սանդուիս, Սահակդուիս, Վարազդուիս, Վարանդուիս, Քուպղիդուիս, Դրասամաս, Երազմակ, Երուանդ, Զանգակ, Զարեհ, Զարմանդուիս, Զափրանիկ, Զրուանդուիս, Խոս-

րով, Խոսրովուհի, Խոսրովիդուիս, Համազասպ, Համազասպեան, Համազասպուհի, Հմայեակ, Հրահաս, Մամակ, Մանանիհր, Մանաւազ, Մանէն, Մարասպանդ, Մեհենդակ, Մեհեւանդակ, Մերուժան, Միհր, Միւր-Արսաւիւր, Միհրդաս, Միհրեայուհի, Յազդ, Ներեայուհի, Ներսէն, Ամիրներսէն, Շահանդուիս, Շահակ, Շապուհ, Մերեայուհի, Շաւասպ, Շաւարե, Շերոյ, Պապ, Զուանեհր, Ռոսոսոմ, Սանասուկ, Սասոյ, Սուրէն, Սպանդարոս, Սահրաւապուհի, Վահագն, Վահրամ, Վաւա, Վաւաւապուհի, Վահրին, Վաղարե, Վաղարեակ, Վասակ, Վարազ, Վարազ-Գնէլ, Վարազ-Դրիգոր, Վարազդաս, Վազգէն, Վարազդուիս, Վարազման, Վարազ-Ներսէն, Վարազեայուհի, Վարազվալան, Վարազսիրոյ, Վարազսրդաս, Վարդ, Վարդիկ, Վարդենի, Վարդուհի, Վարդան, Վարդանդուիս, Վեհիկ, Վասամ, Վրկէն, Գուրգէն, Տիգրան, Տիրան, Տիրիկ, Տիրայր, Տիրանամ, Տիրուկ, Տրդաս, Փառներսէն, Փառէն, Քաւրառ:

Տեղական յատուկ անուններ (37 հատ)

Արեակաւան, Արսամէս, Արսաւաս, Բագարան, Բագաւան, Բագայառին, Բագրեւանդ, Բագնայր, Գանձակ, Երուանդաւաս, Երուանդակեհր, Երուանդաւան, Զարեհաւան, Զարիւս, Խոսրովակեհր, Ռազդան, Մանաւազկեհր, Ներսէհապաս, Շաւարեան, Ուրզղաբերժ, Պերդապաս, Հրափոսպերժ, Սպանդարապերժ, Վաղարեայաս, Վաղարեակեհր, Վաղարեաւան, Վասակաւաս, Վասակաւէն, Վասակակեհր, Վասպուրական, Վազկեհր, Վարազաբլուր, Վարազ, Վարդաւէն, Վարդանաւաս, Վարդանակեհր, Տիգրանակեհր:

Այս երկու ցուցակներից երևում է որ՝

1. Այն բոլոր յատուկ անունները՝ որ ներկայացնում են մեր պատմութեան հին ու զուրգուրալի ժամանակի նուիրական գէմբերը և որոնք մեր արդի հայեացքով՝ մեղայնապէս սիրելի, բնիկ ու հարազատ ազգային հայկական են համարուում, ամբողջապէս պարսկերէն են: Պարսիկները ընդունելով մահմեդականութիւնը՝ հրաժարուել են իրենց ազգային անուններից և ընդունել արաբական Ալին, Հասանը, Հուսէյնը, Մամադը և Աբդուլահը, եւ այսօր մենք լսելով այդ անունները պար-

սիկներից, ամեննին չենք կասկածում հայ անունների իրականութեան վրայ: Մինչդեռ իրականութիւնն այն է՝ որ այսօր պարսկական անուն չկայ, հայերի անուններն են որ պարսկական են:

2. Մեր աստուածների անուններից հինգը զուտ իրանական են. այսպէս Արամազդը, մեծն ու արին, հայր ամենայն աստուածոց, արարիչ երկնի և երկրի, տուող լիութեան և պարարտութեան, իրանական Անուրամազդան է, գերագոյն աստուածութիւնը, որի անունը նշանակում է «Տէր իմաստնազոյն».— Մեծն Անահիտ տիկին, ծնունդ մեծին Արամազդայ, ոսկեծին եւ ոսկեմայր, մայր ամենայն զգաստութեանց, բարերար ամենայն մարդկան բնութեան, որ է փառք ազգիս մերոյ և կեցուցիչ, որով կեայ և կենդանութիւն կրէ երկրիս հայոց, իրանական Անանիսան է, իգական ոգի, որ բխում է Արամազդից, որից զուրս են գալիս ամբողջ աշխարհը պտղաբերող ջրերը և նորից իրեն են վերադառնում, և որի անունը նշանակում է «անարատ».— Մինչ, Արամազդի որդին, իրանական Միւրան է, Լուսոյ աստուածութիւնը, միջնորդ մարդկութեան և Արամազդի միջև.— Վահագն վիշապաքաղ, իրանեան Վրբազան է.— Տիւր զիք երազացոյց, երազընդան, դպիր գիտութեան, գրիչ Արամազդայ ուսման ճարտարութեան, իրանական Տիւրյան է, Շնիկ աստղը որ աստղերի գլխաւորն է և բերում է անձրեւը երկրի վրայ, աւելի ուշ պահլաւական և պարսկական Տիւր, որ է ամառնային եղանակի ներկայացուցիչը:

ՊՐՈՖ. Լ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Ծ-հան-իւն)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻՊՐՈՍԻ ՅՈՅՆ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՆ(*)

Կիպրոսի երբեմնի 15 եպիսկոպոսական թեմերէն մնացած է միայն 1 արքեպիսկոպոսական, ու 3 եպիսկոպոսական թեմեր. բայց ասոնք մետրապօլիտի աստիճանով կը ճանչցուին, որովհետեւ Կիպրոսի արքեպիսկոպոսը անկախ աթոռակալ է ու պատրիարքական իրաւունքներ ունի: Կիպրոսի արքեպիսկոպոսը նախապէս կը բնակէր Կիպրոսի երբեմնի ծաղկեալ գերագոյն մայրաքաղաք՝ Սալամիսի մէջ (որ Կիպրոսի Ծ թագաւորութեանց գլխաւորաքոյնին մայրաքաղաքն էր, ու յետոյ կոչուած էր Կոստանդիա), Արքեպիսկոպոսը այժմ կը բնակի Նիկոսիոյ մէջ, ու ինչպէս ուսումնասիրութիւնը ցոյց կուտայ, կը կրէ արքայական զաւազան, ու ծիրանեզոյն կայսերական փրկոն, ու անունը կը ստորագրէ ծիրանի (Կիպրիսի) մեկանով:

Թէ՛ ինք, ու թէ միւս 3 եպիսկոպոսները եկեղեցիներուն մէջ կը յիշատակուին պատմական տիտղոսներով. ու նիւթին հետաքրքրութեանը համար, ստորեւ կուտամ անոնց հայերէնի թարգմանութիւնները.

Արքեպիսկոպոսին

«Ամենաբարեկէի ու Դերյարգեկի Արքեպիսկոպոս, նոր Յուստինիանոսին ու համայն Կիպրոսի»:

Պափօսի եպիսկոպոսին

«Դերօրհնեալ ու Աստուծմէ արտօնուած մետրապօլիտ Պափօսի ու պատուակալ էքսարք Արսինօյի ու Հռովմէացւոց»:

Կիսիանի եպիսկոպոսին

«Դերօրհնեալ ու Աստուծմէ արտօնուած մետրապօլիտ Կիսիանի ու նախագահ Ամաթուսի, Լիմասօլ նոր քաղաքին ու Կուրիոնի»:

Կիթեմիոյ եպիսկոպոսին

«Դերօրհնեալ ու Աստուծմէ արտօնուած մետրապօլիտն Կիթեմիոյ ու նախագահ Սօլիայի»:

Վերոյիշեալ հետաքրքրական տիտղոսները ամէն պատարագներու ընթացքին Կիպրոսի Յունական եկեղեցիներու մէջ մեծածայն կ'երգուին սարկաւաղներու կողմէ:

Գրեթէ 10 տարիներէ ի վեր Կիպրոսի Յունական Ուղղափառ եկեղեցին կը կառավարուի տեղապահ եպիսկոպոսով մը, Ըստ օրէնքին միտ կ'ընտրուի Պափօսի մետրապօլիտը, Կիպրոսի վերջին Արքեպիսկոպոս Կիւրեղ Գ. ի մահէն վերջ, Պափօսի մետրապօլիտ՝ Տէր Դ. Բոնդիոս (Լէոնտիոս) Սրբազան եպիսկոպոսը, որ երիտասարդ, գիտուն ու ճարտասան եկեղեցական մըն է, ու կրթուած

(*) Հետեւեալը վերջաբանն է յանկան այն ուսումնասիրութեան զոր Պր. Նուպար Մաքսուտեան կատարած է, ծանօթացնելու համար պատմութիւնը Կիպրոսի Յոյն Ուղղափառ եկեղեցին: